

Київський університет імені Бориса Грінченка

ОСТАПЧУК СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА

УДК 373.3/.5.091.26 (091) (477) “189/194”

**ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ
(80-ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Березівська Лариса Дмитрівна,
Державна науково-педагогічна
бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії та методики виховання;

кандидат педагогічних наук, доцент
Петухова Ірина Олексіївна,
Університет державної фіскальної служби України,
доцент кафедри психології та соціології.

Захист відбудеться «11» квітня 2017 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий «_____» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реформування загальної середньої освіти, модернізація її змісту актуалізує пошук шляхів удосконалення освітнього процесу, зокрема одного із складників – оцінювання навчальних досягнень учнів. Його основні засади означені в низці нормативних документів: законах України «Про освіту» (1991, 2006), «Про загальну середню освіту» (1999), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та ін. У Проекті Концепції середньої загальноосвітньої школи України (2016) наголошено на важливості особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів в освітньому процесі, який, у свою чергу, передбачає якомога повніше врахування в доборі змісту, у методиках, стимулах навчання та системі оцінювання діапазону особистих потреб школярів¹. У цьому контексті актуалізується організація навчально-виховного процесу на засадах демократизму, дитиноцентризму, що позитивно впливає на діяльність як учнів, так і вчителя. Оцінка, з одного боку, є певним показником успіхів кожного школяра в його пізнавальній діяльності, а з іншого – чинить вплив на його самооцінку. У діяльності вчителя оцінювання є завершальним етапом контролю результатів навчальної діяльності учнів. Також оцінка спонукає вчителя постійно аналізувати якість знань та вмінь школярів, визначає ефективність процесу навчання.

Разом із тим реформування загальної середньої освіти в різні історичні періоди зумовлювало пошуки в організації навчання, оновлення системи оцінювання навчальних досягнень учнів. Нормативне забезпечення цього процесу віддзеркалювало зміни в методології освіти, змісті й принципах навчання. Нові системи оцінювання навчальних досягнень учнів мали багато позитивного, але не були позбавлені недоліків, що спричиняло дискусії в педагогічному середовищі й суспільстві. Так, запровадження в системі загальної середньої освіти у 2000 році 12-бальної системи оцінювання та в 2007 році – зовнішнього незалежного оцінювання спричинило гострі дебати. З 2016 року у зв'язку з реформою загальноосвітньої школи відбувається обговорення підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів. З огляду на це ретроспективне дослідження є доцільним, оскільки уможливить виявлення раціональних ідей щодо оцінювання навчальних досягнень школярів, критичне вивчення цього педагогічного явища.

Проблема оцінювання навчальних досягнень учнів завжди була в центрі уваги педагогічної науки в різні історичні періоди розвитку школи. Так, теоретичні основи й організаційно-методичні засади означеного феномену відображено в працях відомих учених (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, Н. Бібік, К. Делікатний, І. Лернер, Є. Перовський, В. Полонський, О. Савченко, М. Фіцула,

¹ Концепція середньої загальноосвітньої школи України [Електронний ресурс]: [проект]. – Режим доступу: naps.gov.ua/ua/press/announcements/910/school-concept.docx. – Назва з титул. екрану.

Г. Щукіна, М. Ярмаченко та ін.), що забезпечувало наукове підґрунтя змін досліджуваного педагогічного феномену.

Історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що проблема оцінювання навчальних досягнень учнів в історико-педагогічному аспекті знайшла відображення в дослідженнях сучасних українських учених, зокрема у висвітленні ними таких питань, як: основні підходи до навчання учнів у вітчизняній педагогічній думці (Н. Антонєць, Л. Березівська, Л. Бондар, Л. Голубнича, О. Гур'янова, Н. Дічек та ін.); діяльність початкових і середніх навчальних закладів в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Н. Антонєць, Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Дічек, О. Драч, Г. Іванюк, В. Курило, О. Петренко, О. Сухомлинська та ін.); форми, види, система оцінювання знань учнів у різних типах початкової й середньої школи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (З. Абасов, В. Багринець, О. Гур'янова, С. Денисенко, Г. Іванюк, І. Канєвська, В. Кравець, Л. Петренко, А. Предик, О. Савченко, В. Скалозуб, С. Телешов, В. Тригубенко, С. Чупахіна, В. Яценко та ін.); оцінювання навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти в Україні у другій половині ХІХ століття (О. Біляковська, С. Рукасова та ін.); тести як одна з форм оцінювання навчальних досягнень учнів (Л. Березівська, І. Петухова, О. Савченко та ін.); оцінювання навчальних досягнень учнів як наукова проблема, оцінювання творчого потенціалу учнів (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко та ін.). Водночас аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує відсутність цілісного дослідження про організаційно-методичні засади оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній освіті 80-х років ХІХ – початку 40-х років ХХ століття.

Отже, суперечність між об'єктивною необхідністю наукового обґрунтування проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів і недостатнім теоретичним осмисленням вітчизняного досвіду його організації та особливостей у різних типах закладів освіти розглядуваного періоду й зумовили вибір теми дослідження **«Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній освіті (80-ті роки ХІХ – початок 40-х років ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової тематики відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України «Педагогічні основи реформування шкільної освіти в Україні (середина ХІХ – перша половина ХХ ст.)» (державний реєстраційний номер №0103U002325) та «Розвиток новаторських навчально-виховних закладів України у ХХ ст.» (державний реєстраційний номер №0106U012333).

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол №11 від 15 грудня 2000 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №1 від 26 січня 2016 р.).

Мета дослідження – цілісне розкриття організаційно-педагогічних основ оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній освіті 80-х років ХІХ – початку 40-х років ХХ століття в контексті педагогічних і суспільно-політичних чинників задля більш повного представлення історико-педагогічного знання про досліджуваний феномен.

Мета дослідження конкретизується в таких **завданнях**:

1. Висвітлити історіографію, джерельну базу та поняттєво-термінологічний апарат дослідження.
2. Обґрунтувати періоди та визначити особливості динаміки організації оцінювання навчальних досягнень учнів в освітньому просторі України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття.
3. Схарактеризувати суть, форми, види, критерії, способи та методи оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх навчальних закладах України розглядуваного періоду.
4. Простежити еволюцію ідей вітчизняних педагогів щодо проблеми оцінювання навчальних досягнень школярів у досліджуваній період.

Об'єкт дослідження – організація процесу навчання в початковій і середній школі України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні основи оцінювання навчальних досягнень школярів у початкових і середніх навчальних закладах України визначеного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX ст. – 1944 р. За *вихідну точку* взято 80-ті роки XIX ст., пов'язані зі зростанням уваги громадських й освітніх діячів, педагогів, учених до форм, видів, критеріїв, способів та методів оцінювання навчальних досягнень учнів (нормативний документ Міністерства народної освіти Російської імперії (МНО) «Правила про випробування в гімназіях і реальних училищах» (1881). *Верхньою межею* дослідження є 1944 р., коли було запроваджено в початковій, неповній середній і середній школі цифрову п'ятибальну систему оцінювання успішності й поведінки учнів (РНК УРСР видала постанову «Про введення цифрової п'ятибальної системи оцінки успішності та поведінки учнів початкової, семирічної і середньої школи»), яка не змінювалася до 2000 року.

Територіальні межі дослідження охоплюють Наддніпрянську Україну, землі якої входили до складу Російської імперії, згодом – до Української Народної Республіки, а пізніше стали частиною УСРР (з 1937 р. – УРСР).

На різних етапах історико-педагогічного дослідження використовувалися такі **методи**:

- *загальнонаукові* (історико-педагогічний і системний аналіз, хронологічно-проблемний, узагальнення) – дали змогу висвітлити організаційно-змістові аспекти оцінювання навчальних досягнень учнів;
- *конкретно-пошуковий* – допоміг здійснити аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми;
- *історико-структурний* – сприяв розробленню структури дослідження;
- *метод термінологічного аналізу* – допоміг визначити окремі терміни відповідно до предмета дослідження в педагогічному аспекті;
- *системно-структурний* – сприяв систематизації педагогічних ідей з проблем шкільної оцінки й оцінювання знань учнів;

– *логіко-синтетичний* – був основою аналізу, систематизації й узагальнення положень історико-педагогічної, довідкової літератури, праць учених, нормативних документів, вивчення шкільної документації – відомостей, учнівських карток, звітів;

– *персоналістично-біографічний* – дав змогу проаналізувати історико-педагогічну літературу, присвячену персоналіям, які відіграли значну роль у розробці питань оцінювання навчальних досягнень учнів.

Джерельну базу дослідження становлять:

– *нормативно-правові документи*, що регулювали розвиток шкільної освіти: розпорядження, циркуляри МНО про оцінювання навчальних досягнень учнів; звіти, інструкції вчителів, директорів шкіл, попечителів навчальних округів та протоколи засідань педагогічних рад початкових і середніх навчальних закладів України щодо форм оцінок, способів, системи оцінювання навчальних досягнень учнів; постанови Генерального секретаріату освіти, Міністерства народної освіти УНР, Міністерства народної освіти Директорії УНР, Народного комісаріату освіти УСРР щодо видів, форм, критеріїв, способів та методів оцінювання знань учнів у загальноосвітніх навчальних закладах;

– *матеріали навчальних закладів* (звіти про навчально-виховну роботу в навчальних закладах, витяги з протоколів педагогічних рад загальноосвітніх шкіл) із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: № 2581 – Народне міністерство освіти УНР. 1917–1918 рр.; № 2582 – Міністерство освіти УНР. 1918–1919 рр.), Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (фонд № 707 – Управління попечителя Київського навчального округу), Державного архіву міста Києва (фонди: № 55 – Київська жіноча гімназія імені св. кн. Ольги; № 90 – Київська Фундуклеївська жіноча гімназія; № 99 – Справа інспектора народних училищ Київської губернії. Циркуляри і розпорядження керівництва представлені у фондах: № 108 – Циркулярні розпорядження МНО; № 144 – Циркуляри головним управляючим відомства установ Імператриці Марії; № 163 – Училище при притулку імені М. Дегтярьова; № Р-1 – Звіти міськнаросвіти про стан навчально-виховної роботи в школах м. Києва), у яких розкрито види, критерії оцінок, способи та методи оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх навчальних закладах України кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

– *періодичні видання* кінця ХІХ – 40-х років ХХ ст., зокрема такі, як: «Журнал Міністерства народного просвещения» (1834–1917), «Вестник воспитания» (1890–1917), «Русская школа» (1890–1917), «Народное образование» (1896–1917), «Світло» (1910–1914), «Шлях освіти» («Путь просвещения») (1922–1930), «Студент революції» (1922–1933), «Радянська освіта» (1923–1931), «Народний учитель» (1926), «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології» (1927–1931), «Комуністична освіта» (1931–1941), на сторінках яких розкрито основні підходи педагогів до оцінювання результатів навчальної діяльності школярів, суть, види, форми оцінювання навчальних досягнень учнів у загальноосвітній школі;

– *праці педагогів* досліджуваного періоду (Х. Алчевська, Б. Грінченко, В. Євтушевський, О. Залужний, В. Затонський, Є. Звягінцев, В. Ігнат'єв, В. Ільїнський, Г. Костюк, К. Лебединцев, Т. Лубенець, М. Миронів,

С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, І. Рашевський, С. Русова, Я. Ряппо, М. Скрипник, В. Стоюнін, О. Страннолюбський, Л. Толстой, К. Ушинський, В. Фармаковський, А. Феоктистов, Я. Чепіга та ін.);

– *інтерпретаційні джерела*: дисертації, брошури, присвячені окресленій темі; сучасна педагогічна література, українська періодика («Дайджест. Школа–Парк», «Директор школи, ліцею, гімназії», «Директор школи. Україна», «Освіта», «Педагогіка толерантності», «Рідна школа» та ін.); науково-довідкові видання тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– у процесі дослідження з урахуванням критеріїв обґрунтовано орієнтовну періодизацію та визначено особливості динаміки організації оцінювання навчальних досягнень учнів у шкільній практиці 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття: I період (80-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) – інтенсифікація формування системи оцінювання навчальних досягнень учнів у різних типах державних і приватних початкових і середніх навчальних закладів в імперську добу; II період (1917–1931 рр.) – експериментування й пошук в оцінюванні знань учнів з урахуванням зарубіжного досвіду в період визвольних змагань українського народу й ранню радянську добу; III період (1931–1944 рр.) – уніфікування організаційно-методичних засад оцінювання навчальних досягнень учнів з різних предметів у запровадженій єдиній уніфікованій державній радянській школі;

– комплексно охарактеризовано *суть* оцінювання (позитивні тенденції: оцінка є стимулом до покращення знань із навчальних предметів; сприяє кращій поведінці учнів; характеризує успішність школярів; негативні аспекти – несправедливість, необ'єктивність оцінки, необґрунтоване її заниження вчителем, навчання заради оцінки), *види* (у 80-х рр. XIX ст. – 1917 р. – поточне, семестрове, річне; у 1917–1931 рр. – тематичні, семестрові, річні, перевідні оцінки, у 20-х рр. XX ст. з'являється облік успішності, бригадно-лабораторний метод; у 1931–1944 рр. – поточні, тематичні, семестрові, річні оцінки), *форми* (у всі періоди – оцінювання під час уроку, екзамену (з 30-х рр. – за білетами), у 20-х рр. – тести) оцінювання навчальних досягнень учнів у загальноосвітній школі 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття. Розкрито *критерії* (у всі періоди – це якість знань (глибина, міцність, повнота, системність), у 20-х рр. додається творчий підхід до виконання завдань, а з 30-х рр. – виконання за зразком); *способи* (у 80-х роках XIX ст. – 1917 р. – оцінювання за 5 і 12-бальною шкалою, в оцінювальних судженнях про процес і результати навчальної діяльності учня, запис на «класну золоту дошку», похвальний лист, медаль, табель успішності, список учнів у журналі відповідно до оцінок; у 1917–1931 рр. – оцінювання за 3 і 4-бальною шкалою, в оцінювальних судженнях, словесний відгук, іменні марки різних кольорів, щоденники, характеристики навчальних досягнень учнів; 1931–1944 рр. – словесне оцінювання за 5-бальною шкалою з характеристиками (30-ті рр. XX ст.), цифрове оцінювання за 5-бальною шкалою (40-ві рр. XX ст.), в оцінювальних судженнях, запис у зошит, класний журнал, у таблицю соцзмагань, червоні прапорці) та *методи* (в імперську добу – письмові творчі роботи (твори, перекази), вправи, доведення теорем; у 1917–1931 рр. – усні й письмові відповіді, розв'язування задач, самостійні, лабораторні й контрольні роботи, диктанти, реферати, вироби, малюнки; у 1931–1944 рр. –

реферати, контрольні завдання тощо) оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх навчальних закладах України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття.

Уточнено зміст понять «шкільна оцінка» й «оцінювання навчальних досягнень учнів» та складників останнього: суті, видів, форм, критеріїв, функцій, способів та методів оцінювання; внесок педагогів, освітніх діячів у розробку проблеми оцінювання навчальних досягнень школярів.

Подальшого розвитку набули характеристика історіографії та джерел дослідження; розкриття способів і методів оцінювання й узагальнення теоретичних підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів як наукової проблеми.

До наукового обігу *введено* 30 архівних джерел, серед них 10 невідомих (проект правил складання екзаменів у середніх навчальних закладах; розпорядження про перевідні та випускні екзамени; атестати учениць про закінчення гімназії; учнівські таблиці; звіти класних наглядочок про успіхи в навчанні та поведінці учениць тощо).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані положення, висновки й фактологічний матеріал збагатили історико-педагогічні знання з історії оцінювання навчальних досягнень учнів.

Теоретичні результати й висновки дисертації можуть бути творчо використані в процесі розв'язання наукових і практичних завдань організації освітнього процесу української загальноосвітньої школи. Основні положення, джерельна база, фактологічний матеріал додатків можуть стати основою визначення й розробки основних напрямів подальших наукових досліджень із проблеми, для написання праць із загальної педагогіки та історії педагогіки, розробки лекційних курсів, спецкурсів і спецсеінарів, а також доповнити зміст підручників, посібників з історії педагогіки.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження №1527/01 від 16.06.2015), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка про впровадження №25 від 19.06.2015).

Апробація результатів дисертації. Зміст і результати дослідження висвітлювалися у виступах на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «Наука і освіта, 2005» (Дніпропетровськ, 2005); «Україна в євроінтеграційних процесах» (Київ, 2010, 2011); «1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2014); *всеукраїнських* – «Гуманітарна освіта в Україні: проблема оцінювання навчальних досягнень учнів» (Львів, 2002); «Оцінювання навчальних досягнень учнів за новою системою в контексті особистісно орієнтованого навчання» (Миколаїв, 2002); «Радянське минуле в дзеркалі сучасних досліджень з історії педагогіки» (Київ, 2010); «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011); «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012); «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014); на *круглому столі*, присвяченому 140-

річчю від дня народження Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875–1938) (Київ, 2015); на *звітних наукових конференціях Інституту педагогіки НАПН України* (Київ, 2001, 2002, 2003, 2013). Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Публікації. Результати дисертації відображено в 14 одноосібних публікаціях автора, з них: 4 статті у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 8 тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (327 найменувань, із них 30 архівних справ), 15 додатків на 18 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 244 сторінки, основний текст викладено на 195 сторінках. Дисертація містить 2 рисунки і 6 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено хронологічні та територіальні межі, мету, завдання, об'єкт і предмет роботи; аргументовано методи дослідження; подано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження; представлено їх апробацію; подано структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Оцінювання навчальних досягнень учнів як предмет історико-педагогічного дослідження»** висвітлено історіографію та схарактеризовано джерела дослідження, обґрунтовано теоретичні засади проблеми оцінювання навчальних досягнень школярів у структурі навчального процесу.

Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що процес оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх навчальних закладах України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття, та й сама оцінка, в історичному розвитку школи розглядалися фрагментарно, без достатнього системного підходу до оцінювального процесу як цілісного.

Історіографію проблеми поділено на два періоди: I – радянський (40–80-ті роки XX ст.); II період – незалежної України (1991 р. – до сьогодення). Установлено, що в 40–80-х роках XX ст. педагоги, вчені, спираючись на марксистсько-ленінську теорію розвитку освіти, фрагментарно розкрили проблему оцінювання навчальних досягнень учнів: *методи* оцінювання (М. Ніжинський («Екзамени на атестат зрілості в дореволюційній школі», 1945), М. Гриценко («Нариси з історії школи в Українській РСР (1919–1965 р.)», 1966) та ін.); *форми* оцінювання знань школярів (А. Бондар («Організація внутрішкільного контролю», 1958) та ін.); *способи* оцінювання навчальних досягнень учнів (М. Гриценко («Розвиток радянської школи на Україні», 1958) та ін.). І лише з початку 90-х років XX – на початку XXI ст. з'являються праці українських учених (З. Абасов, В. Багринець, Л. Березівська, О. Біляковська, Л. Голубнича, О. Гур'янова, С. Денисенко, Н. Дічек, О. Драч, Г. Іванюк, І. Каневська, В. Кравець, В. Курило, В. Олійник, Л. Петренко, О. Петренко, А. Предик, С. Рукасова, В. Скалозуб, О. Сухомлинська, С. Телешов,

В. Тригубенко, С. Чупахіна, О. Шевчук, В. Яценко та ін.) про розвиток шкільництва в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., навчально-виховну діяльність початкових і середніх навчальних закладів, де більшою мірою розглянуто окремі аспекти окресленої проблеми.

Виявлено, що ґрунтовними історико-педагогічними працями з питань оцінювання навчальних досягнень учнів стали дисертації українських учених: *зміст* понять «оцінка», «оцінювання», *система оцінювання* навчальних досягнень школярів у 20–30-х роках ХХ ст. (С. Чупахіна («Проблеми оцінювання навчальних досягнень дітей 6–7-річного віку у закладах освіти України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)», 2007); *форми, система оцінювання* знань учнів (О. Гур'янова («Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.)», 2007); *види, критерії* оцінювання, *система оцінювання* знань школярів у вітчизняній педагогічній думці (К. Ушинський, М. Пирогов, С. Миропольський) (С. Рукасова («Організація контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти в Україні (друга половина ХІХ століття)», 2008); *суть, функції, система оцінювання* у початковій школі в 30–40-х роках ХХ ст. (А. Предик («Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті–90-ті роки ХХ століття)», 2009); *типи початкових шкіл* у 1861–1917 роках (О. Драч («Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917 рр.)», 2001).

Аналіз наукових праць свідчить, що в історико-педагогічній науці немає дослідження, де системно висвітлювалися б суть, види, форми, критерії, способи, методи оцінювання навчальних досягнень учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України 80-х років ХІХ – початку 40-х років ХХ століття.

У дисертаційній роботі систематизовано й узагальнено джерела, зокрема документи Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державного архіву міста Києва, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Для виявлення форм, видів, системи оцінювання успішності учнів у початкових та середніх навчальних закладах досліджуваного періоду використовувалися справи фондів Держархіву м. Києва, ЦДІАК України. Нормативно-правові документи щодо перевідних і поточних екзаменів та критеріїв оцінок окресленого періоду взято з документів ЦДАВО України й ЦДІАК України.

З'ясовано, що на сторінках періодичних видань кінця ХІХ – 40-х років ХХ ст., у брошурах педагоги, діячі освіти висвітлювали питання суті, форм, видів шкільної оцінки та її вплив на учнів. Проаналізовано підходи педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст., сучасних науковців до визначення поняття «оцінка», розглянуто такі аспекти: суть понять «оцінювання навчальних досягнень учнів», «оцінка», «шкільна оцінка» (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, С. Баранов, М. Бречкевич, Є. Перовський, В. Полонський, Л. Ребіндер, О. Савченко, В. Сухомлинський, В. Фармаковський, М. Фіцула, Г. Щукіна, М. Ярмаченко та ін.); функції оцінки (К. Делікатний, М. Фіцула та ін.); критерії оцінки та вимоги до них, критерії оцінки виховання (І. Лернер, С. Карпенчук, В. Ягупов та ін.); способи оцінювання (К. Делікатний, О. Савченко та ін.); контроль та оцінка результатів навчання (Н. Волкова, Н. Мойсеюк, О. Савченко, С. Чупахіна та ін.); екзамен як форма контролю успішності учнів (А. Брюхоненко, Г. Михайлець та ін.).

Узагальнення наукових ідей провідних учених (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Лернер, О. Савченко, М. Фіцула та ін.) щодо феномену оцінювання навчальних досягнень школярів уможливило осмислення ключових понять дослідження, зокрема: *оцінювання навчальних досягнень учнів* – складний багатокомпонентний процес визначення рівня знань, умінь та навичок, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення учня до навколишньої дійсності порівняно з вимогами навчальних програм та інших нормативних документів; процес впливу на психофізичний розвиток школяра; *шкільна оцінка* – вираження в умовних знаках-балах, а також в оцінювальних судженнях навчальних і творчих досягнень учня.

У другому розділі **«Розвиток ідей про оцінювання навчальних досягнень учнів та їх реалізація в шкільній практиці (80-ті рр. XIX ст. – 1917 р.)»** розкрито нормативно-правову основу педагогічного оцінювання імперської доби, схарактеризовано суть, форми, види, критерії, способи та методи оцінювання навчальних досягнень школярів у різних типах початкових і середніх навчальних закладів, висвітлено ідеї педагогів і діячів освіти про оцінювання результатів навчальної роботи учнів.

Аналіз джерел дав змогу схарактеризувати нормативно-правове забезпечення, яке лягло в основу педагогічного оцінювання навчальної діяльності учнів у різних типах вітчизняних навчальних закладів кінця XIX – початку XX ст. Нормативні документи МНО й регіональні акти регламентували систему оцінювання, форми, види, способи, методи, підходи до оцінювання навчальних досягнень учнів, критерії оцінок тощо.

Встановлено, що на уроках і в процесі вступних, перевідних і випускних випробувань у тогочасних початкових і середніх навчальних закладах різного підпорядкування основними способами оцінювання були – у балах і словесні відгуки. Відповідно до «Правил про випробування в гімназіях і реальних училищах» (1881), учитель мав право виставляти учневі річну оцінку, незважаючи на семестрові, на основі оцінок і старанності школяра протягом року. Згідно з директивами («Правила про випробування учнів гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» (1907), «Про підвищення рівня грамотності» (1912), «Правила про випробування учнів технічних училищ Міністерства народної освіти» (1914)), у школі виставлялися оцінки за знання учнів, їхню старанність і уважність; використовувалися форми оцінювання – під час уроку, екзамену, способи оцінювання – у балах, виставлення оцінок за 5-бальною шкалою, в оцінювальних судженнях; допускалися оцінки з позначками – дробом; встановлено види оцінювання навчальних досягнень учнів: поточне, семестрове, річне; у додаток до атестата виставляли середній бал з кожного предмета. Циркуляром МНО «Про відміну перевідних екзаменів, порядок оцінки знань учнів для переведення їх у вищі класи й заходи, спрямовані на покращення поставлення навчальної справи» (1916) було скасовано перевідні й випускні іспити й запроваджено іншу форму оцінювання – під час репетицій, метою яких була не оцінка, а виявлення в учнів прогалин з навчальних предметів й усунення їх.

На основі аналізу джерел з'ясовано, що в початкових (однокласні, двокласні земські й церковнопарафіяльні школи, міністерські зразкові училища, школи грамоти, міські парафіяльні училища, школи міського самоврядування; багатокласні повітові й міські училища) і середніх (чоловічі й жіночі гімназії, прогімназії, реальні, комерційні училища, духовні семінарії, епархіальні училища) навчальних закладах різного підпорядкування, що існували на теренах України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., поширеною була 5-бальна система оцінювання, у жіночих гімназіях Відомства імператриці Марії Федорівни – 12-бальна (відповідно до циркуляра «Про зміни в навчально-виховному процесі середніх жіночих навчальних закладів» (1910)). Протягом окресленого періоду ці системи оцінювання не змінювалися.

Установлено, що вчителі в державних і приватних навчальних закладах здійснювали оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках, вступних, випускних екзаменах на основі державної нормативно-правової бази. Проте в приватних творчо підходили до розроблення критеріїв оцінювання з різних предметів, зокрема використовували індивідуальний підхід до дитини. Практикувалися форми шкільної оцінки – цифрова й словесна; способи оцінювання навчальних досягнень учнів – у балах (виставлення оцінок за 5 і 12-бальною шкалою) та, відповідно, в оцінювальних судженнях, запис на «класну золоту дошку», похвальний лист, медаль, у таблиць успішності, навчальний журнал. Розкрито методи оцінювання знань школярів (письмові роботи – твори, перекази, практичні вправи тощо). Визначено критерії оцінювання навчальних досягнень учнів – міцність, повнота, глибина, системність знань, сформованість предметних умінь і навичок, способів навчальної діяльності тощо.

З'ясовано, що в руслі змін в освітній політиці (формування станової імперської системи освіти), зокрема в шкільництві, педагоги, громадські діячі розглядали такі питання: суть і форми оцінювання знань школярів (під час уроку, екзамену) (Б. Грінченко, Є. Звягінцев, С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, В. Стоюнін та ін.); система оцінювання (Х. Алчевська, В. Ільїнський, С. Миропольський, І. Рашевський, В. Сельонкін, О. Страннолюбський); види (поточні, семестрові, річні), функції (навчальна, стимулювальна, виховна), критерії (якість знань учнів, сформованість предметних умінь і навичок, способів навчальної діяльності) (Я. Гуревич, В. Євтушевський, Т. Лубенець, В. Науменко, К. Ушинський, В. Фармаковський та ін.); способи (у балах; запис на «класну золоту дошку», у журнал успішності, у таблиць успішності; похвальний лист, медаль) та методи оцінювання (письмові творчі роботи, вправи, доведення теорем) (Б. Грінченко, Є. Звягінцев, С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, О. Страннолюбський, В. Стоюнін, Л. Толстой, В. Фармаковський та ін.); вплив екзаменів на фізичний стан школярів (В. Ігнат'єв).

Аналіз опрацьованих матеріалів свідчить, що оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових і середніх навчальних закладах досліджуваного періоду мало свої позитиви: оцінка стимулювала покращення знань з певного предмета, гарну поведінку, систематичне повторення навчального матеріалу; практичною формою оцінювання була оцінка на уроці; дієвим способом оцінювання вважалася словесна

характеристика навчальних досягнень учня; критерії – глибинність, системність знань учнів; вимогливість учителя. Водночас негативними аспектами оцінювання були: навчання дітей заради оцінок, необґрунтоване занижування оцінок учителями, несправедливість, необ'єктивність в оцінюванні, негативний вплив оцінок на здоров'я учнів тощо.

У третьому розділі **«Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній педагогічній теорії й практиці (1917–1944 рр.)»** розкрито нормативно-правову базу оцінювання навчальних досягнень учнів, проаналізовано зміст, види, форми, критерії, способи, методи оцінювання знань школярів у практиці різних типів початкових і середніх навчальних закладів, висвітлено міркування українських педагогів, діячів освіти, учених про організаційно-змістові аспекти педагогічного оцінювання у період визвольних змагань українського народу, ранню радянську добу експериментування й пошуку в освіті та в радянський період.

На основі аналізу джерел схарактеризовано нормативно-правову основу педагогічного оцінювання навчальної діяльності учнів у 1917–1931 і 1931–1944 рр. у різних типах початкових і середніх навчальних закладів: у 1917–1921 рр. функціонували ті самі типи навчальних закладів, що й в імперську добу; у 20-х рр. у структурі шкільної освіти в УСРР діяли 4-річна та 7-річна трудові школи соцвиху, фабрично-заводські учнівства (ФЗУ); у 30–40-х рр. на території України запроваджено єдину державну радянську школу, до складу якої входили: обов'язкова 4-річна початкова школа, середня 7-річна школа, середня 10-річна школа, функціонували також фабрично-заводські семирічки (ФЗС), школи сільської молоді (ШСМ). Встановлено, що в період визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.) не розроблялися нормативні документи щодо оцінювання навчальних досягнень учнів, тому початкові й середні навчальні заклади керувалися нормативною базою імперської доби. У 20-х роках ХХ ст. у процесі реформування шкільної галузі запроваджено нові методи навчання, запозичені з європейської та американської школи. Поширеною формою оцінювання знань учнів були тести. Постановами Наркомосу УСРР регламентовано форми (оцінювання на уроці, екзамені, тести), способи (словесні відгуки про виконання завдань школярами, письмові характеристики навчальних досягнень учнів), методи (бесіди вчителя з учнем, письмові, творчі вправи, практичні роботи в лабораторіях, розв'язування задач, графічні завдання, контрольні роботи) оцінювання навчальних досягнень школярів. Відповідно до постанови «Про перевірку знань та звичок у масовій професійній школі» (1928) було запропоновано замінити існуючу бальну систему оцінювання словесною з поясненнями («роботу не виконано» (вказати причини), «роботу виконано незадовольняюче» (нижче встановлених мінімальних норм), «роботу виконано задовольняюче» (відповідає мінімальним нормам), «роботу виконано добре» (вище мінімальних норм)). При вступі учнів до профшкіл бралися до уваги педагогічна характеристика й така форма оцінки: «цілком достатньо», «достатньо», «недостатньо» («Про новий порядок вступу учнів, що закінчують семирічну трудову школу, до профшкіл» (1929).

Директивні документи радянської доби (1931–1944 рр.) регламентували види оцінок, форми, критерії, способи, методи; єдину загальнодержавну п'ятиступеневу

словесну систему оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх школах України: «дуже добре», «добре», «посередньо», «погано», «дуже погано» (постанови «Про початкову та середню школу» (1931), «Про навчальні програми та режим роботи в початковій та середній школі» (1932)). Відповідно до розпорядження Наркомосу УСРР «Про облік успішності в II концентрі ФЗУ і ШСМ» (1932) замість словесної і цифрової форм оцінок вводилися характеристики виконання завдань учнями. У 1944 р., відповідно до державної постанови «Про введення цифрової п'ятибальної системи оцінки успішності та поведінки учнів початкової, семирічної і середньої школи» (1944), відбулася заміна словесної системи оцінювання успішності учнів бальною.

Встановлено, що в навчальних закладах оцінювання знань учнів здійснювалося на уроках, під час виконання письмових творчих робіт, тестових завдань (у 20-х рр.) і на екзаменах. У 20-х роках ХХ ст. у зв'язку із започаткуванням психотехніки великого значення у профорієнтації надавалося вивченню інтересів кожного учня, вимірам навчальної успішності. У шкільній практиці з'являються нові форми оцінювання знань учнів – тести, облік успішності, бригадно-лабораторний метод, чого не було в імперський період. Види оцінок (поурочні, семестрові, річні, екзаменаційні) були сталими.

Виявлено, що в шкільній практиці існували різні системи оцінювання навчальних досягнень учнів. У 20-х рр. ХХ ст. існували 3-бальна («цілком достатньо», «достатньо», «недостатньо») і 4-бальна («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») словесні оцінки з поясненнями-характеристиками; у 30-х рр. ХХ ст. 4-бальну систему замінено словесною 5-бальною («дуже добре», «добре», «посередньо», «погано», «дуже погано») і характеристиками, а в 40-х рр. ХХ ст. введено цифрову 5-бальну.

Обґрунтовано, що в початкових і середніх навчальних закладах, як і в імперський період, використовувалися такі способи оцінювання знань учнів: виставлення оцінок за 3, 4, 5-бальною шкалою; в оцінювальних судженнях (характеристики); записи на дошці, в журнали, таблиці. Визначено методи оцінювання навчальних досягнень школярів (вони були сталими в усі розглядувані нами періоди) – усні й письмові відповіді, творчі завдання, практичні вправи.

З'ясовано, що в період визвольних змагань українського народу і ранній радянський період експериментування й пошуку в освіті (1917–1931 рр.) в умовах розвитку українізації та утвердження радянської влади українські педагоги, освітяни у своїх дослідженнях розкривали різні аспекти оцінювання навчальних досягнень школярів: види контролю навчальних знань учнів (тематичний, семестровий, річний); функції шкільних оцінок (навчальна, розвивальна, виховна); (В. Ковальський, С. Русова та ін.); форми (оцінка під час уроку, екзамену) і способи (словесний відгук, характеристика навчальних досягнень учня) оцінювання знань учнів (Ф. Бельський, О. Залужний, Я. Ряппо, Я. Чепіга та ін.); критерії шкільної оцінки (В. Ковальський); суть поняття «облік успішності», тести як одна з форм оцінювання навчальних досягнень учнів, вимоги до тестів (Г. Сагайдаковський, Ю. Самброс, М. Шатунов та ін.). Розкрито суть поняття «облік успішності» (облік того, які знання і навички набув учень у всіх сферах шкільного життя, наскільки

міцно він їх засвоїв, як може оперувати ними для розширення теоретичних і практичних життєвих завдань).

Установлено, що в радянську добу (1931–1944 рр.) діячі освіти, вчені, спираючись на марксистсько-ленінську теорію розвитку освіти, продовжили розробку організаційно-змістових аспектів оцінювання навчальних досягнень учнів в уніфікованій радянській школі: зміст і значення, види шкільних оцінок (тематичні, семестрові, річні); (Б. Ананьєв, Л. Зінфельд, Я. Резнік, А. Феоктистов та ін.); форми оцінювання (під час уроку, екзамену); підходи до оцінювання (індивідуальний, диференційований) (О. Жук, В. Затонський, Й. Ліпман, А. Макогон, І. Строй та ін.); критерії оцінювання знань учнів (глибинність, системність знань, творчий підхід до виконання завдань) (С. Бухало, Л. Гордон, Г. Костюк, Л. Магазінник, Г. Медведенко, Я. Резнік, І. Слуцкін, О. Смалюга, А. Феоктистов та ін.); способи оцінювання (у балах; записи у класний журнал, таблицю соцзмагань; «оцінювальний портрет» учня) (Г. Костюк, М. Скрипник, Я. Резнік, А. Феоктистов та ін.); форми обліку результатів контролю навчальних знань школярів (І. Єрмоленко).

ВИСНОВКИ

Аналіз й узагальнення результатів проведеного дослідження являють собою нове бачення розглядуваної наукової проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній теорії й практиці 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття і дають можливість зробити такі висновки:

1. Історіографічне вивчення проблеми засвідчило фрагментарну розробленість окремих питань наукового пошуку, а саме: суті, форм, видів, критеріїв, способів і методів оцінювання навчальних досягнень учнів – та відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження. У процесі аналізу різних джерел виокремлено два періоди історіографії досліджуваної проблеми: I – радянський (40–80-ті роки XX ст.): побіжно розкрито методи (М. Гриценко, М. Ніжинський та ін.), форми (А. Бондар та ін.), способи (М. Гриценко та ін.) оцінювання навчальних досягнень учнів; II – період незалежної України (1991 р. – до сьогодні): суть понять «оцінка», «оцінювання» (С. Рукасова, С. Чупахіна та ін.), форми (О. Гур'янова, Л. Петренко, О. Петренко, В. Скалозуб, С. Телешов, О. Шевчук та ін.), види (Л. Березівська, С. Рукасова, О. Шевчук та ін.), критерії (Г. Іванюк, С. Рукасова та ін.), способи (В. Багринець, Н. Дічек, В. Кравець, В. Тригубенко, В. Яценко та ін.), методи (В. Кравець, І. Петухова та ін.) оцінювання навчальних досягнень школярів; діяльність початкових і середніх навчальних закладів в Україні кінця XIX – початку XX ст. (Н. Антонєць, Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Дічек, О. Драч, Г. Іванюк, В. Курило, О. Петренко, О. Сухомлинська та ін.).

Опрацювання джерельної бази дослідження підтвердило її достатність для висвітлення змісту, видів, форм, критеріїв, способів і методів оцінювання навчальних досягнень учнів у різних типах вітчизняних навчальних закладів кінця XIX ст. – 1944 р.

Поняттєво-термінологічний аналіз педагогічної, науково-довідкової літератури, праць педагогів, діячів освіти дав можливість широко використати в дослідженні

ключові поняття: оцінювання навчальних досягнень учнів, суть, функції, види, критерії, способи, методи оцінювання, оцінка, види оцінок, екзамен, система оцінювання знань, контроль успішності, види контролю, методи перевірки, навчальний процес.

2. У процесі дослідження з урахуванням критеріїв (суспільно-політичні зміни, зміни в нормативно-правових документах щодо оцінювання навчальних досягнень учнів, зміни структури освіти й типів навчальних закладів; розроблення проблеми в педагогічній теорії) обґрунтовано орієнтовну періодизацію та визначено особливості динаміки організації оцінювання навчальних досягнень учнів в освітньому просторі України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття: I період (80-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) – інтенсифікація формування системи оцінювання навчальних досягнень учнів у різних типах державних і приватних початкових і середніх навчальних закладів в імперську добу (оцінювання знань учнів організовувалося на нормативній базі, розробленій МНО, навчальними округами, частково – самостійно приватними навчальними закладами); II період (1917–1931 рр.) – експериментування й пошук в оцінюванні знань учнів з урахуванням зарубіжного досвіду в період визвольних змагань українського народу й ранню радянську добу (у 1917–1921 рр. діяли створені в імперську добу нормативні документи щодо оцінювання в початкових і середніх закладах освіти, що за структурою не змінювалися; у 20-х роках оцінювання навчальних досягнень учнів здійснювалося на розробленій Наркомосом УСРР нормативній базі (відмінній від російської) у більшості нових типів початкових і середніх навчальних закладів, створених радянською владою; в окремих школах оцінювання проводилося за власною, відмінною від загальноприйнятої методикою); III період (1931–1944 рр.) – уніфікування організаційно-методичних засад оцінювання навчальних досягнень учнів з різних предметів у запровадженій єдиній уніфікованій державній радянській школі (оцінювання організовувалося на основі розроблених Наркомосом УСРР (з 1937 р. – УРСР) нормативних документів в однотипній уніфікованій школі).

Установлено, що у визначені періоди організаційно-методичні засади оцінювання навчальних досягнень учнів мали свої особливості. Здійснення цього процесу та його результативність залежали від державної шкільної політики, освітньої практики, педагогічної теорії. У I період (80-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) спостерігалася єдність державної шкільної політики, освітньої практики, педагогічної теорії. У II період (1917–1931 рр.) превалювала шкільна практика. У III період (1931–1944 рр.) домінувала державна освітня політика, активізувалася офіційна педагогіка.

3. Виокремлено й схарактеризовано суть, види, форми, розкрито критерії, способи й методи оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових та середніх навчальних закладах України 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття. Установлено, що *суть* (позитивні тенденції: оцінка є стимулом до покращення знань з навчальних предметів; сприяє кращій поведінці учнів; характеризує успішність школярів; негативні аспекти – несправедливість, необ'єктивність, необґрунтоване занижування оцінки вчителем, навчання заради оцінки, негативний вплив оцінки на здоров'я учнів), *види* (поточні, тематичні, семестрові, річні, перевідні оцінки),

форми (відповідь на уроці, екзамені), *критерії* (якість знань (міцність, повнота, глибина, системність), сформованість предметних умінь і навичок, способів навчальної діяльності) оцінювання знань учнів у різні періоди не змінювалися, проте додавалися деякі складові (у 20-х рр. ХХ ст. – творчий підхід до виконання завдань; у 30-х рр. ХХ ст. встановлено єдині критерії оцінювання з навчальних предметів – історії, географії, мови й літератури). У 20-х роках ХХ ст. у початкових 4-річних, 7-річних трудових і професійних школах запроваджувалися тести як форма оцінювання знань школярів, облік успішності, бригадно-лабораторний метод, також використовувалися й перевідні екзамени.

Установлено, що для всіх періодів сталими були *функції* оцінювання навчальних досягнень учнів (мотиваційна, діагностувальна, коригувальна, прогностична, навчально-перевірна, виховна).

Доведено, що в різні історичні періоди змінювалися *способи* оцінювання результатів навчальної діяльності учнів: в імперську добу – виставлення оцінок за 5 і 12-бальною шкалою та, відповідно, в оцінювальних судженнях; запис на «класну золоту дошку», похвальний лист, медаль; у таблиць успішності, список учнів у журналі відповідно до оцінок; у 1917–1931 рр. – виставлення оцінок за 3-бальною та 4-бальною шкалою, в оцінювальних судженнях, словесні відгуки про виконання завдань школярами, іменні марки різних кольорів, запровадження щоденників і характеристик навчальних досягнень учнів; у 1931–1944 рр. – виставлення оцінок за 5-бальною словесною шкалою в 30-х рр. ХХ ст. і цифровою – з 1944 р.; в оцінювальних судженнях; запис у зошит, класний журнал, у таблицю соцзмагань, червоні прапорці.

З'ясовано, що для визначених періодів були характерні свої *методи* оцінювання навчальних досягнень школярів: в імперську добу превалювали письмові творчі роботи; вправи, доведення теорем; у 1917–1931 рр. – усні й письмові відповіді, розв'язування задач, самостійні й контрольні роботи, диктанти, реферати, лабораторні роботи, графічні завдання, вироби, малюнки; у 1931–1944 рр. – реферати, контрольні завдання тощо.

4. У процесі аналізу педагогічної спадщини 80-х років ХІХ – початку 40-х років ХХ століття з'ясовано, що в різні історичні періоди педагоги, діячі освіти, вчені вивчали такі аспекти проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів: зміст і значення шкільних оцінок (Б. Ананьєв, В. Ковальський, С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, Я. Резнік, С. Русова, Я. Ряппо та ін.); види оцінок (Я. Гуревич, Л. Зінфельд, В. Ковальський, В. Науменко, Я. Резнік, К. Ушинський, А. Феоктистов та ін.), функції оцінювання знань учнів (П. Волинський, Я. Гуревич, В. Євтушевський, В. Ковальський, Г. Костюк, Т. Лубенець, В. Науменко, С. Русова, В. Шурова та ін.); форми оцінювання (Ф. Бельський, Б. Грінченко, О. Жук, О. Залужний, В. Затонський, Л. Магазінник, С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, Я. Ряппо, М. Скрипник, І. Строй та ін.); тести як форму оцінювання навчальних досягнень школярів у 20-х рр. ХХ ст. (Ф. Бельський, О. Залужний, Г. Сагайдаковський, Ю. Самброс, Я. Чепіга, М. Шатунов та ін.); зміст поняття «облік успішності» (С. Луначарська, Я. Чепіга та ін.); підходи до дитини в процесі оцінювання її досягнень (О. Жук, В. Затонський, Й. Ліпман, А. Макогон, І. Строй

та ін.); критерії оцінювання (С. Бухало, Л. Гордон, Я. Гуревич, В. Євтушевський, В. Затонський, В. Ковальський, Т. Лубенець, Л. Магазінник, Г. Медведенко, В. Науменко, Я. Резнік, І. Слуцкін, О. Смалюга, К. Ушинський, В. Фармаковський, А. Феоктистов та ін.); способи оцінювання знань учнів (Г. Костюк, С. Миропольський, В. Науменко, М. Пирогов, М. Скрипник, О. Страннолюбський, Я. Резнік, В. Фармаковський, А. Феоктистов, Я. Чепіга та ін.); методи оцінювання навчальних досягнень школярів (Б. Грінченко, С. Луначарська, В. Науменко, А. Феоктистов, В. Шурова та ін.). З'ясовано, що ідеї педагогів про організаційно-змістові характеристики оцінювання навчальних досягнень учнів впливали на освітній процес у школах, вчителі керувалися ними у своїй роботі.

Таким чином, розв'язання поставлених завдань уможливило досягнення мети дисертаційної роботи. Проте проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній освіті 80-х років XIX – початку 40-х років XX століття. Заслужують на вивчення такі історико-педагогічні проблеми: підготовка вчителя до оцінювання результатів навчальної діяльності учнів; реакція і вплив батьків на оцінювання успішності їхніх дітей; генеза ідей про оцінювання навчальних досягнень учнів у зарубіжній педагогічній думці; зарубіжний досвід оцінювання знань школярів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Супрун С. Критерії оцінювання успішності учнів з української мови: минуле і сучасне / Світлана Супрун // Укр. мова і літ. в шк. – 2003. – № 6. – С. 54–58.
2. Остапчук С. С. Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній педагогічній теорії й практиці кінця XIX ст. – 40-х років XX ст.: історіографія та джерела дослідження / С. С. Остапчук // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. / голов. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 507–513.
3. Остапчук С. С. Оцінювання навчальних досягнень учнів у контексті розвитку шкільної освіти в Україні (1917–1944 рр.) / С. С. Остапчук // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Вип. 3. – Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2015. – С. 445–451.
4. Остапчук С. Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладах кінця XIX – початку XX ст. / Світлана Остапчук // Історико-педагогічний альманах / голов. ред. О. В. Сухомлинська. – Умань, 2015. – Вип. 2. – С. 48–52.
5. Остапчук С. С. Основные подходы к оценке результатов учебной деятельности учащихся в отечественной педагогической мысли в имперскую эпоху (конец XIX в. – 1917 г.) / С. С. Остапчук // Вестн. Актюбинского регионал. гос. ун-та им. К. Жубанова. – 2015. – № 1. – С. 157–167.
6. Ostapchuk S. Organizational and content-related aspects of the problem of students knowledge assessment in national pedagogues interpretations (1919–1944) / Svitlana Ostapchuk // Modern Science–Moderni veda. – 2015. – № 2. – P. 61–68.

7. Супрун С.С. Об'єктивність оцінювання навчальних досягнень учнів / С. С. Супрун // Зміст і технології шкільної освіти: матер. звіт. наук. конф. Ін-ту педагогіки АПН України (м. Київ, 6 берез. 2001 р.). – Київ: Пед. думка, 2001. – С. 7–8.

8. Супрун С. До питання: батьки й оцінювання навчальних досягнень учнів / Світлана Супрун // Вересень. – 2002. – № 1. – С. 47–48.

9. Супрун С. С. Оцінювання навчальних досягнень школярів як історико-педагогічна проблема / Супрун С. С. // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Сер. Соціально-педагогічна / відп. ред. Ю. М. Ковальчук, наук. ред. О. В. Сухомлинська; упоряд.: Л. Д. Березівська, В. А. Гурський. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – Вип. 3, т. 1. – С. 85–92.

10. Супрун С. С. Перевірка й оцінювання успішності учнів у поглядах К. Д. Ушинського / С. С. Супрун // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. Ін-ту педагогіки АПН України (м. Київ, 26–28 берез. 2002 р.). – Київ: Пед. думка, 2002. – Ч. 1. – С. 18–19.

11. Супрун С. С. Державні документи 30-х років ХХ ст. про реформування системи оцінювання навчальних досягнень учнів / С. С. Супрун // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. Ін-ту педагогіки АПН України (м. Київ, 25–26 берез. 2003 р.). – Київ: Пед. думка, 2003. – Ч. 1. – С. 16–17.

12. Супрун С. С. С. І. Миропольський про проблему оцінювання навчальних досягнень учнів / Супрун С. С. // Наука і освіта, 2005: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – Т. 41: Сучасні методи викладання. – С. 42–44.

13. Остапчук С. С. Проблема перевірки навчальних досягнень учнів у спадщині К. Ф. Лебединцева / Остапчук С. С. // Проблеми державного будівництва в Україні № 19: у 2 томах: тези доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Україна в євроінтеграційних процесах» (м. Київ, 19–20 берез. 2011 р.). – Київ: КиМУ, 2011. – Т. 1. – С. 178–179.

14. Остапчук С. С. Нормативне забезпечення процесу оцінювання навчальних досягнень учнів в імперську добу (початок ХХ ст.) / С. С. Остапчук // Зб. анот. результ. наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки за 2012 рік. – Київ, 2013. – С. 64–65.

АНОТАЦІЇ

Остапчук С. С. Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняній освіті (80-ті роки ХІХ – початок 40-х років ХХ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017.

У дисертації обґрунтовано теоретичні засади проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів у структурі навчального процесу. Уточнено зміст понять «оцінювання навчальних досягнень учнів», «шкільна оцінка».

Розроблено періодизацію та визначено особливості динаміки організації оцінювання навчальних досягнень учнів в освітньому просторі України 80-х років

XIX – початку 40-х років XX століття: I період (80-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) – інтенсифікація формування системи оцінювання навчальних досягнень учнів у різних типах державних і приватних початкових і середніх навчальних закладів в імперську добу; II період (1917–1931 рр.) – експериментування й пошук в оцінюванні знань учнів з урахуванням зарубіжного досвіду в період визвольних змагань українського народу й ранню радянську добу; III період (1931–1944 рр.) – уніфікування організаційно-методичних засад оцінювання навчальних досягнень учнів з різних предметів у запровадженій єдиній уніфікованій державній радянській школі.

Схарактеризовано у визначені періоди суть, види, форми, критерії, способи, методи оцінювання навчальних досягнень учнів у початкових і середніх навчальних закладах. Висвітлено внесок відомих педагогів, діячів освіти в розробку теоретичних засад оцінювання знань учнів у досліджуваній період.

Ключові слова: оцінювання навчальних досягнень учнів, шкільна оцінка, функції, види, форми, критерії, способи, методи оцінювання знань школярів, початкові, середні навчальні заклади, вітчизняна освіта.

Остапчук С. С. Оценивание учебных достижений учащихся в отечественном образовании (80-е годы XIX – начало 40-х годов XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2017.

В диссертации обоснованы теоретические основы проблемы оценки учебных достижений учащихся в структуре учебного процесса.

Уточнено содержание понятий «оценивание учебных достижений учащихся», «школьная оценка».

Разработана периодизация и определены особенности динамики организации оценивания учебных достижений учащихся в школьной практике 80-х годов XIX – начала 40-х годов XX века: I период (80-е гг. XIX в. – 1917 г.) – интенсификация формирования системы оценивания учебных достижений учащихся в разных типах государственных и частных начальных и средних учебных заведений в имперский период; II период (1917–1931 гг.) – экспериментирование и поиск в оценивании знаний учащихся с учетом зарубежного опыта в период освободительной борьбы украинского народа и ранний советский период; III период (1931–1944 гг.) – унифицирование организационно-методических основ оценивания учебных достижений учащихся по разным предметам в организованной единой унифицированной государственной советской школе.

Определены и охарактеризованы в разные исторические периоды сущность, функции, виды, формы, критерии, способы, методы оценивания учебных достижений учащихся в начальных и средних учебных заведениях. Освещен вклад известных педагогов, деятелей образования в разработку теоретических основ оценки знаний учащихся в исследуемый период.

Ключевые слова: оценивание учебных достижений учащихся, школьная оценка, функции, виды, формы, критерии, способы, методы оценки знаний школьников, начальные, средние учебные заведения, отечественное образование.

Ostapchuk S.S. Students' achievements assessment in domestic education (80s of the 19th century – early 40s of the 20th century). – Manuscript copyright.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kiev, 2017.

In dissertation there is justified the theoretical basis of the students' achievements assessment problems in the studying process structure. There is clarified the sense of the following concepts: «students' achievements assessment» (complex and multicomponent determination process of students' achievements level, skills and know-how, creative work experience according to prescriptive norms and syllabus; permanent process: during the lesson, watching the pupil's learning activity, answers' evaluation, running different types of work by the pupil), «school grade» (representing in relative marks-grades, evaluation by teacher the level of students' achievements assessment).

Considering some criteria (changes in regulatory documents regarding students' achievements assessment, changes in the structure of education and of the educational institutions types; problem formulation in the pedagogic theory, socio-political changes) there is established the rough periodization and determined the specifics of students' achievements assessment organization dynamic in the Ukrainian educational system of 80s of the 19th century – early 40s of the 20th century: I period (80s of 19th century – 1917) – intensification of students' achievements assessment system formation in the different types of state and private primary and secondary educational institutions in the imperial era; II period (1917–1931) – experiments and research in the students' achievements assessment considering foreign experience in the period of Ukrainian people liberation competitions and early soviet period; III period (1931–1944) – standardization of students' achievements assessment organizational and methodological aspects in the established unified state soviet school in the soviet era.

There are determined and described in the historical periods such aspects, as content (part of studying process), functions (educational, developmental, motivating, corrective, disciplinary), types (current, thematic, semestrial, annual, transfer), forms (during the lesson, exam, test), criteria (knowledge quality (fullness, depth, consistency), creative approach to the tasks fulfillment), ways (grade and its characteristic), methods (oral and written answers, self-guided works and examinations, dictations, reports, compositions, exercises, theorem proving) of students' achievements assessment at primary and secondary schools.

In the research there is established that students' knowledge assessment in the education institutions in the 80s of the 19th century – early 40s of the 20th century (in the imperial period and to the twenties of 20th century there had been functioning primary (lower and higher schools, zemstvo schools), secondary schools (real, commercial, exchange and theological schools, seminary (for boys), eparchial schools for girls,

gymnasiums (both for girls and boys); in the twenties of 20th century in the USSR school education structure along with orphan asylum there existed a unified labor school; in the thirties-forties on the Ukrainian territory there was established unified state soviet school, that included: primary (1-4th form), modern secondary school (1-7th form) and secondary school (1-10th form), technical and career schools) was made at the lessons, during the writing tasks, tests (in twenties) and at the exams.

In the comparative aspect it was found that for all the periods knowledge controlling function (motivating, corrective, prognostic, educational-testing, developmental, disciplinary) was stable. In different periods students' knowledge assessment methods were changing: in empire period – 5 and 12 grade scale, in grade judgements; recording into class «golden stand», certificate of merit, medal, student's report card; list of pupils in class journal according to the grades; in the 1917–1931 – 3 and 4 grade scale; in grade judgements; oral review; personalized color stamps; establishment of the diaries and characteristics for each pupil; 1931–1944 – 5 grade word scale in the 30s of 20th century and digital – since 1944; in grade judgements; notebook record, class journal, social competition table, red flags.

For the determined periods there were typical such methods of students' achievements assessment: in empire period – written creative works (compositions, dictogloss); exercises, theorem proving; in the twenties of 20th century – oral and written answers, self-guided works and tests, dictations, reports, handiworks, notebooks, drawings; 1931–1944 – reports, examination tasks etc. There is described the contribution of famous pedagogues and educationalists into the development of theoretical basis of the students' knowledge assessment in the investigation period. Great attention was paid to such aspects as content, functions, types, forms, criteria, ways and methods of students' achievements assessment.

There was generalized a positive and negative experience of students' achievements assessment in practice of general educational institutions of the 80s of the 19th century – early 40s of the 20th century. Positive aspect of the students' achievements assessment in practice of general educational institutions of determined period meant that the grade performed educational, developmental, motivating, disciplinary functions; redounded to the implementation of different types and methods of assessment. All the while, negative aspect meant: grades not by the criteria, but by personal attitude of each teacher, that led to over- or under-estimation; not all educational institutions had used differentiated assessment methods, that could encourage good pupils results in studying.

Key words: students' achievements assessment, school grade, functions, types, forms, criteria, ways, methods of students' knowledge assessment, primary and secondary schools, domestic education.